

Ноосферна освіта в контексті сталого розвитку: університетський сектор

У статті розкривається питання ноосферної освіти в контексті сталого розвитку, можливості формування ноосферної свідомості в університетському секторі вищої освіти, зокрема в мультикультурних навчальних і дослідницьких університетських центрах (мегацентрах / мегауніверситетах), наводяться окремі положення ноосферної концепції В. Вернадського щодо вищої освіти.

Ключові слова: університетська освіта, ноосферна освіта, ноосферна свідомість, екологічне мислення, людина ноосфери (*Nomo noospheratum*).

Процеси змін, які відбуваються в світі відповідно до усвідомлення недоцільності парадигми економічного зростання, та зміни її новою альтернативною парадигмою коеволюції (постійна взаємодія людських та природних систем, їх взаємний вплив та постійна адаптація до змін), спрямував розвиток суспільних систем, включаючи освіту та науково-техніко-технологічний прогрес, у бік гармонізації, відповідності майбутнім потребам людства, збереження навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу, тобто започатковано перехід до так званого сталого розвитку (*sustainable development*). І хоча наприкінці ХХ століття термін сталий розвиток застосовувався переважно для природничо-економічної сфери, початок ХХІ століття характеризується широким розумінням сталого розвитку, який визначено як “перспективну ідеологію ХХІ століття” [5, 12] і тлумачиться як “зобов’язання суспільства діяти у спосіб, що підтримуватиме життя, і дозволить нашим нащадкам жити комфортно у дружньому, чистому і здоровому середовищі” (Всесвітній комітет з питань довкілля і розвитку при ООН) [5, 10]. Досить детально питання визначення і сутності стратегії сталого розвитку, завдання і головні принципи переходу до сталого розвитку, історія формування концепція та аналіз основних нормативних документів представлено у праці “Стратегія сталого розвитку” (2012) [5, 9-31].

Питання сталого розвитку є предметом дослідження фахівців природничої, соціальної, технічної, філософської, економічної, політичної, освітньої сфер, що доводить інтеграційний характер проблематики та необхідність створення концепції (стратегії). Ядром концепції сталого розвитку визначено “збереження людини як біологічного виду та прогресивний розвиток її як особистості” [5, 15].

Метою нашої наукової розвідки визначаємо окреслення ноосферної освіти як необхідної умови формування *Nomo noospheratum* в контексті сталого розвитку.

Концепція переходу України до сталого розвитку визначає цілісну систему поглядів на сталий розвиток України, правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи переходу держави на засади сталого розвитку і є базою для розробки стратегії сталого розвитку, державних програм, проектів соціально-економічного розвитку на найближчу та віддалену перспективу. Цим документом надається тлумачення сталого розвитку як такого розвитку суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, для чого необхідне узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку [5, 307].

Освітня сфера чітко не прописана у жодній з цих складових, хоча опосередковано можна віднести її до всіх складових розвитку держави, оскільки без кваліфікованих фахівців неможливе прийняття доцільних та далекоглядних рішень в жодній сфері господарства країни. Освіта і наука, як зазначено

¹⁰ Терентьева Наталья Александровна, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України

у розділі 7 Концепції, має створити методологічні та технологічні основи для екологічних, економічних та соціальних перетворень через формування інтелектуального потенціалу нації та духовності громадян [5, 322].

Результатом та специфічною особливістю нової освіти є зміна типу людини, що характеризуються новим, так званим, ноосферним, або екологічним мисленням, екологічною культурою та екологічним світоглядом. В. Панченком, на основі аналізу ідей А. Бергсона, В. Вернадського, Т. де Шардена було виокремлено головні етапи розвитку екологічного мислення в свідомості людини, зокрема: *Homo ludens* (людина гри), *Homo faber* (людина праці), *Homo sapiens* (людина розумна), *Homo amicus* (людина духовна), *Homo noospheratum* (людина ноосфери) [4, 22].

На думку науковців, зокрема М. Євтуха, О. Сухомлинської, Т. Тхоржевської, Л. Хоружої, Г. Шевченко та інших сучасна людина досягла етапу *Homo amicus* (людина духовна), оскільки в цілому усвідомила перспективу майбутнього як високomorальних духовних особистостей, які знаходяться у симбіотичному зв'язку з навколишнім середовищем. На нашу думку, в контексті сталого розвитку варто вже не тільки замислюватись над наступним етапом – *Homo noospheratum* (людина ноосфери), тобто людина, яка має ноосферне мислення, ноосферну свідомість, а й здійснювати певні кроки, зрушення до формування такої людини.

На початку 90-х років ХХ століття до ноосферної свідомості включили такі компоненти як наукову, феноменологічну, екологічну, гуманістичну, всесвітню свідомість та самовизначення особистості як ноосферної людини [1, 13].

Оскільки сучасна вища освіта, зокрема її університетський сектор, який орієнтований на поєднання наукової, викладацької та просвітницької діяльності, перебуває на етапі, що передбачає орієнтацію не тільки на процесуальну, а й на результатну складову (компетентнісний підхід), вбачаємо за продуктивне окреслити наукову свідомість за О. Буровським як готовність визначати межі своєї компетентності, отримувати та верифікувати знання, доцільно застосовувати їх у життєвій практиці.

Ідея ноосферної освіти (або ноосферного підходу у вищій освіті) не є новою. Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття В. Вернадський в науковому доробку обґрунтував ідеї взаємообумовленості науки і суспільного розвитку, типу мислення людини і стану університетської освіти, виховання і просвітництва, наукового знання та державної політики, техніко-технологічного розвитку і перспектив суспільно-економічного зростання тощо.

З позицій ноосферної концепції В. Вернадського (початок ХХ століття), відповідно до якої ноосфера є геоцентричним поняттям, людина, на відміну від техносферного, антропософського, соціосферного, пневмосферного підходів (А. Павлов, І. Гревс, А. Ферсман, П. Флорентійський), не керує розвитком ноосфери, а перебуває, бере участь у її розвитку (еволюції) [3, 3]. Це, в свою чергу, вимагає усвідомлення себе (людини) як складової, яка перебуває у постійній взаємодії та взаємозалежності з іншими складовими ноосфери, тобто потребує формування нового ноосферного мислення, яке, за нашим переконанням, може бути сформоване / або доформоване саме в університетах.

Університет як мегацентр, мегаутворення, яке містить дослідницьку, викладацьку, техніко-технологічну, навчальну, творчо-пошукову та ін. складові, необмежений територіально (відкритий освітній простір), з випереджувальним характером навчання (поєднання науки і навчання / викладання), творчим простором та умовами для саморозвитку і самовдосконалення особистості є саме тим осередком, у якому через комунікацію та дослідження відбувається формування людини майбутнього – *Homo noospheratum*. Наголосимо, що створення мультикультурних дослідницьких та навчальних університетських центрів (мегацентрів навчання і науки) є однією з концептуальних позицій щодо статусу та діяльності університетів (М. Євтух, Н. Терентьєва) у контексті розширення транскордонного співробітництва, яке є пріоритетною позицією стратегії сталого розвитку.

Університет можна вважати когнітивною моделлю всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, природні процеси та закономірності, теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени, серед яких живе та діє людина. Університетське знання охоплює всесвіт у всіх його масштабах та вимірах – від космічних систем до мікропроцесів, від глибокого минулого до перспектив і прогнозів майбутнього розвитку. Університет, як інституція, всіх своїх членів єднає духовно та пропагує, насамперед, наукове пізнання. Університет, безперечно, має брати безпосередню участь у вирішенні глобальних цивілізаційних проблем, забезпеченні сталого розвитку, бути скарбницею знань, передавачем знання і досвіду, пошукувачем істини і пізнання світу та людини в цьому світі, творцем людської особистості.

Протягом історії структура університетів, пріоритети, напрями їхньої діяльності неодноразово змінювалися, відображаючи не лише національно-історичні традиції та особливості, а й вимоги часу, його специфіку. Сучасність поставила перед університетською освітою низку проблем, що потребують і теоретичної обґрунтованості, і тактичної оперативності щодо їх розв'язання, зокрема, оновлення змісту університетської освіти та її технологічної компоненти як визначальних факторів формування інтелектуального потенціалу суспільства будь-якого типу; оскільки саме університети, більш ніж інші соціальні інституції, здатні передбачити, виокремити значуще і бути провідником нового у суспільстві.

Перебуваючи на етапі К-суспільства (суспільства, побудованого на знаннях, яке характеризується поєднанням людської творчої та інформаційно-технологічної складових) постіндустріальна цивілізація характеризується обов'язковою зміною ролі і місця освіти й науки в суспільних відносинах, що пов'язано із новим способом організації виробництва, зміною системи взаємодії людини з природою, місця і ролі людини в суспільстві, ролі й цінності наукових знань у суспільних відносинах, зміною як ідеологічної, так і цільової основи науки.

Нові знання, генеровані наукою, підготовка високоякісного людського капіталу на базі якісної освіти, створення додаткових багатств виробничим сектором та бізнесом – невіддільні компоненти сучасного суспільства, побудованого на знаннях. У такому суспільстві відбувається поступове заміщення традиційних індустріальних засобів виробництва новими, продукуючими прогресивні знання.

Місце та роль держави у світовому співтоваристві пов'язані з його здатністю виробляти, споживати та застосовувати нові знання та технології. Ці процеси безпосередньо залежать від чотирьох складових: науки, освіти, виробництва та бізнесу, загальним інструментом для яких є інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ).

В епоху науково-технічної революції (XX століття) рівень освіти почав визначати здатність країн використовувати у виробництві найновіші досягнення науки й техніки. XXI століття – століття інформаційно-комунікаційних технологій докорінно змінило роль та місце інформації у світі, і змусило вживати заходів щодо реформування систем освіти, зокрема вищої, оскільки значущим є не засвоєння певної сукупності знань, а здобуття, інтерпретація, перерозподіл, генерування та застосування інформації.

Величина потенціалу вищої школи (включаючи університетську освіту) визначається рівнем кваліфікації та чисельністю наукових, науково-педагогічних, інженерно-технічних та допоміжних кадрів вищих навчальних закладів, величиною та структурою контингенту студентів, рівнем розвитку матеріально-технічної бази, масштабами залучення ресурсів сторонніх організацій, ефективністю використання наявних ресурсів, розвитком міжнародних зв'язків тощо.

В університетах готують не представника окремої професії, а громадянина – носія цінностей суспільства. Досягти успіху можна тільки двома способами – через якісну освіту та новітні технології. Університетська освіта має бути заснована на наукових дослідженнях, а студенти мають отримувати передові – авангардні, модерні знання. Університетську освіту в умовах нового суспільства розглядаємо як процес та результат активного, діяльнісного засвоєння загальних способів освітньо-науково-виробничої діяльності (система «освіта – наука – виробництво») [7].

На переконання В. Вернадського людина має бути не просто навчена, а освічена, тобто мати світогляд, не обмежений предметними рамками, закладений фундамент науково знання людства, бути готовою до постійного розвитку з урахуванням технічної та технологічної складових.

В. Вернадський виокремлював основні фактори, які здійснюють особливий вплив на вищу школу. Це, в першу чергу, зріст наукового та прикладного знання як у техніці, так і у суспільних формах життя. Такий зріст знання відбувається циклічно, що і спричиняє, в свою чергу, накопичення знання, впровадження його в практику, швидкість наукового розвитку та зміну суспільного устрою, що приводить до зміни типу суспільства (цивілізації), оскільки старі уклади передачі молодим поколінням наукових досягнень швидко застарівають, і все це вимагає створення нових форм, які спричиняють введення надбань науки і техніки у вищу освіту, в суспільну свідомість та спричиняють швидке використання в житті отриманих результатів [6, 35]. “Життя створює все новіше, більш могутні форми наукових організацій, які дозволяють досягнути нових, раніше не гаданих наукових успіхів доцільною організацією колективної наукової роботи, докорінним чином змінює уклад та характер вищої школи нашого часу” [2, 244].

В. Вернадський постійно наголошував на тому факті, що наука завжди носить випереджувальний характер. У статті “Задачі вищої освіти нашого часу” він писав, що “... поряд з ростом науки в новітній історії вищої школи слід прийняти до уваги ще одну рису нашого часу – демократизацію

життя, її гуманність, зростаючий ріст демократії, зростання значення в житті, як суспільному так і державному, демократичних норм та принципів. За своїми основами наука є глибоко демократичною, так як вона має своїм джерелом лише силу розуму та глибину натхнення людської особистості, і в своїх результатах абсолютно не пов'язана з будь-якими формами суспільного ладу” [2, 244]. І далі, “...демократизація життя та державних форм проникла в усю вищу школу нашого часу; її вплив з кожним поколінням все більш посилюється. Лише наука та тісно пов'язана з нею техніка викликають єдність культури для всього людства. Однією з форм організації наукової роботи та головним чином проникнення її в загальнолюдську культуру є вища школа” [2, 245].

Важливою думкою В. Вернадського є ідея про двосторонній взаємозалежний зв'язок науки і життя, місця і ролі наукових знань в ньому. Демократизація і гуманізація життя багато в чому, на його думку, визначають основні напрямки реформування освіти: “...Вища освіта нашого часу зараз знаходиться в рухомому стані, в епісі швидкого зростання, який обумовлений головним чином трьома загальними для всього людства обставинами: розвитком знання та його наукової організації; демократизацією суспільного та державного життя та поширенням єдиної культури на всю земну кулю. Ці фактори впливають на вищу освіту всіх країн та народів. Всюди та завжди сучасна вища школа, яку поставили в невідповідні їй межі життя, завжди буде намагатися їх зруйнувати...” [2, 248].

На підтвердження циклічності розвитку всесвіту, дієвості хвильового методу дослідження і методу великих інноваційних циклів ідеї В. Вернадського практично через століття знайшли повне відображення у сучасній університетській освіті та у Концепції переходу України до сталого розвитку. Концепція, окрім зазначеного на початку статті, визначає основні принципи, пріоритети, заходи, напрями змін у культурі, науці та освіті, серед яких у контексті формування людини ноосфери виокремимо наступне: формування нового світогляду, розвиток екологічного мислення, розробка та впровадження наукоємних технологій, захист культурного простору від негативних впливів глобалізації, подолання ментальної відчуженості, інституційне забезпечення природно-ресурсного потенціалу, моніторинг, моделювання та прогнозування екологічних та соціально-економічних процесів тощо.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо окреслення тенденцій реорганізації університетської освіти України у контексті переходу до сталого розвитку.

Література

1. Буровский А. М. Концепция ноосферы В. И. Вернадского и создание новой школы / А. М. Буровский // Педагогика. – № 6. – 1993. – С. 13 – 17.
2. Вернадский В. И. Начало и вечность жизни / В. И. Вернадский. – М.: Сов. Россия, 1989. – 704 с.
3. Наумов Г., Черненко В. «Учащийся народ» (проблемы ноосферного образования) / Г. Наумов, В. Черненко // Імідж сучасного педагога. – № 5-6 (34-35). – 2003. – С. 3 – 6.
4. Панченко В. Науково-світоглядні погляди В. І. Вернадського і сучасні підходи до формування екологічної свідомості учнівської молоді / В. Панченко // Імідж сучасного педагога. – № 5 – 6 (34-35). – 2003. – С. 19 – 23.
5. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Прилипко В. А., Клименко Л. В.]. За ред. В. М. Боголюбова. – Херсон: Олді-плюс, 2012. – 446 с.
6. Терентьева Н. Ідеї В. І. Вернадського про взаємообумовленість розвитку науки і суспільства / Н. Терентьева // Імідж сучасного педагога. – № 5 – 6 (34-35). – 2003. – С. 35 – 37.
7. Терентьева Н. Підготовка наукової еліти в університетах України в умовах нового інформаційного суспільства: проблеми, перспективи / Н. Терентьева // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 березня). – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 160 – 167.

Noospheric education in the context of sustainable development: university segment

Terentieva N.

Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

This article is devoted the question of noospheric education according to sustainable development, the possibility of noospheric consciousness forming at the universities, particularly in multicultural education and university research centers. Some aspects of V. Vernadsky's noosphere conception in higher education are represented.

Keywords: *university education, noospheric education, noospheric consciousness, ecological mentality, man of noosphere (Homo noospheratum).*